

УДК 340.1

Д.А. ШИГАЛЬ, канд. юрид. наук, Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

ЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПОРІВНЯЛЬНО- ІСТОРИЧНОГО МЕТОДУ У ДОСЛІДЖЕННІ ІСТОРІЇ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИХ ЯВИЩ

Ключові слова: логічні засади, порівняльно-історичний метод, державно-правові явища

Останнім часом спостерігається підвищення уваги до методології вітчизняної історико-правової науки. Нові глобальні тенденції геополітичного переформатування світу вимагають переосмислення тих методологічних підходів, що склалися ще за часів існування радянських державності і права. Зближення та взаємовплив національних правових систем в умовах загальної глобалізації вимагають ретельного вивчення історичних передумов і закономірностей розвитку держави і права тієї або іншої країни. Особливо актуальним це положення є у зв'язку з можливістю запозичення того або іншого правового інституту до будь-якої національної правової системи. Для того, щоб уникнути помилок під час перейняття позитивного правового досвіду, треба досконально володіти не лише необхідною юридичною технікою, але й добре розумітися у методології порівняльних досліджень. Адже для того, щоб новий правовий інститут добре прижився на національному правовому ґрунті треба, щоб схожими були не лише зовнішні параметри взаємодіючих правових систем, але й відповідним був історичний шлях їх розвитку. Одним з головних методів, який допомагає з'ясувати історичні аспекти розвитку двох або більше правових систем та вирішити питання про можливість

їхнього взаємовпливу, є порівняльно-історичний метод.

Досліджуючи гносеологічну природу порівняльно-історичного методу, ми зіштовхнулися з відсутністю у історіографії компаративістики належної уваги до логічних засад цього засобу наукового пізнання. От чому метою даної наукової статті є аналіз взаємозв'язку та взаємовпливу тих логічних прийомів та методів, що лежать в основі порівняльно-історичних досліджень, зокрема, таких як порівняння, аналогія, аналіз, синтез, дедукція та індукція тощо. Актуальність статті обумовлена тим, що збільшення останнім часом історико-правових компаративістських досліджень окрім всього вимагає й більш якісної та доскональної розробки теорії порівняльно-історичного методу. Новизна роботи полягає в тому, що вперше у сучасній вітчизняній історико-правовій науці робиться спроба відобразити тісний взаємозв'язок між порівняльно-історичним методом та найбільш розповсюдженими засобами та прийомами формальної логіки з наведенням конкретних прикладів їх взаємодії у дослідженні історії державно-правових явищ.

Обов'язково слід відзначити тих вчених, які у своїх наукових дослідженнях з питань методології правової науки так чи інакше торкалися питання щодо логічних засад порівняльного методу. Зокрема, можна вказати таких дореволюційних, радянських та сучасних вчених-правознавців, як О.М. Алексєєв [1], В.І. Бартон [2], Х. Бехруз [3], Д.А. Керімов [4], М.М. Ковалевський [5], І.Д. Ковальченко [6], А.Х. Саїдов [7], І.М. Ситар [8], О.Ф. Скакун [9], В.М. Сирих [10], А.А. Тілле [11], Чорнобай [8], Г.В. Швеков [11] та ін.

Порівняльно-історичний метод, незважаючи на те, що його теорія ще недостатньо розроблена, досить широко (хоча й переважно інтуїтивно) застосовується у наукових дослідженнях з історії держави і права. Пояснити це можна тим, що цей засіб наукового пізнання має досить широкі пізнавальні можливості.

Так, на думку І.Д. Ковальченко, порівняльно-історичний метод дозволяє розкрити сутність досліджуваних явищ у тих випадках, коли вона є неочевидною, на підставі вже наявних фактів. Крім того, порівняльно-історичний метод надає можливість виходити за межі явищ, що вивчаються, та на основі аналогій робити широкі історичні узагальнення та проводити паралелі. І, нарешті, цей метод допускає застосування всіх інших наукових методів [6, с.188].

Очевидно, що в основі порівняльно-історичного методу, перш за все, лежить логічний метод порівняння, який охоплює майже всі сфери людської діяльності. К.Д. Ушинський, наприклад, з цього приводу відзначав: «Порівняння є основа всякого розуміння та всякого мислення... Якщо ви хочете, щоб який-небудь зовнішній предмет був ясно зрозумілий, то відрізняйте його від самих схожих з ним предметів і знаходьте в ньому схожість з самими віддаленими від нього предметами: тоді лише ви з'ясуєте для себе всі істотні ознаки предмету, а це і означає зрозуміти предмет... Іншого шляху для розуміння предметів зовнішньої природи немає». І.М. Сеченов стверджував, що «там, де закінчується границя порівнянь, там кінець науки про реальний світ» [2, с.4–5].

Як логічна операція порівняння являє собою встановлення схожості або різниці явищ, процесів та об'єктів у цілому або у яких-небудь ознаках. Об'єктивною основою порівняння є однакова сутність, загальні закони, структури функціонування та розвитку об'єктів і процесів. Якщо об'єктивна основа порівнюваних явищ та (або) об'єктів співпадає, то й висновки, отримані в ході порівняльних досліджень, будуть вірними та дозволять виявити якісні зміни або нові істотні ознаки явищ і процесів. Як приклад, можна вказати на результати, отримані нами в ході порівняльного аналізу організаційно-правових форм інституту мирових суддів, створеного у Російській імперії за судовою реформою 1864 р. Зокре-

ма, виявилось, що та або інша форма інституту мирових суддів залежала від конкретних етнографічних, природно-кліматичних та соціально-політичних особливостей певного регіону Російської імперії. Крім того, правильно обрана об'єктивна основа порівняння дозволила краще з'ясувати сутність судової реформи 1864 р. та дослідити регіональну специфіку здійснення судових перетворень [12].

До логічних засад порівняльно-історичного методу, але лише в тому випадку, коли встановлюється схожість сутностей, слід віднести й аналогію. Як логічний прийом аналогія полягає у тому, що на підставі схожості одних ознак порівнюваних об'єктів робиться висновок про схожість інших ознак. Тобто, сутність аналогії полягає у тому, щоб переносити інформацію від одного предмета на інший на підставі деякого відношення між ними. Цілком зрозуміло, що висновки за аналогією можуть бути переважно вірогідними. У порівняльно-історичних дослідженнях метод аналогії може бути застосований лише за дотримання певних умов, які напряду впливають на вірогідність отриманих висновків. Так, чим більше відомо загальних властивостей у порівнюваних державно-правових явищах і чим суттєвішими вони є, тим вище ступінь вірогідності висновків за аналогією. На ступінь вірогідності висновків за аналогією впливає і глибина дослідження взаємних закономірних зв'язків схожих характеристик у порівнюваних явищах [13, с.152–153]. Крім того, слід враховувати, що якщо предмет, стосовно якого робиться висновок за аналогією, має яку-небудь ознаку, несумісну з тією властивістю, про існування якої робиться висновок за аналогією, то й загальна схожість не має ніякого значення [1].

Для компаративіста з історико-правової тематики аналогія відкриває досить широкі можливості, зокрема, коли мова йде про порівняльно-історичний аналіз держави і права країн Стародавнього Сходу. Однакова форма правління у вигляді теократичної монархії,

наявність палацової системи управління, касового поділу населення, залежність економік держав Стародавнього Сходу від великих річок – все це дозволяє проводити аналогії з досить високим ступенем вірогідності й значно доповнювати знання про державно-правовий устрій таких давньосхідних країн, як Єгипет, Вавилон, Китай, Індія та ін. Значних результатів з використанням аналогії можна досягти не лише у макрорівневих порівняннях, таких, наприклад, як середньовічних західно- та східноєвропейських монархій, західноєвропейських буржуазних революцій та напрямків розвитку постреволюційного буржуазного права, але й у порівняльно-історичних дослідженнях на рівні окремих державно-правових інститутів.

Важливими логічними засобами наукового пізнання, що широко застосовуються у компаративістських дослідженнях з історії держави і права, є також аналіз і синтез. Аналіз як логічний прийом полягає у тому, що ціле розчленовується на окремі елементи, кожен з яких потім розглядається окремо. Таке розкладання на елементи дає можливість проникнути в сутність кожної частини або сторони єдиного цілого, з'ясувати в них головне, а також розкрити об'єктивно існуючі зв'язки між ними. Синтез навпаки об'єднує всі дані, отримані в результаті аналізу. При цьому синтез не означає просте механічне з'єднання раніше роз'єднаних елементів єдиного цілого – в ході синтезування розкривається місце та роль кожного елемента у системі єдиного цілого, пізнається їх нерозривна діалектична єдність [13, с.117–122].

Так, наприклад, на початку компаративного дослідження державно-правового устрою ранньофеодальних Франції, Німеччини та Англії, перш за все, необхідно виділити ті елементи, по яких буде здійснюватися порівняння. Тобто, феномени держави і права вже на цьому першому етапі наукової роботи повинні бути піддані первинному аналітичному розкладанню. Очевидно, що невід'ємними

складовими поняття держави будуть форма правління, форма територіального устрою, тип державно-правового режиму, механізм державної влади, функції держави та ін. Правовий устрій зазначених феодальних країн Західної Європи цілком зрозуміло повинен розглядатися крізь призму джерел права, рівня систематизації правових норм, основних правових інститутів цивільного та кримінального права, порядку здійснення судочинства тощо. Вторинне аналітичне розкладання передбачає конкретизацію кожного виділеного державно-правового елемента та його ув'язку з визначеним етапом історичного розвитку тієї або іншої країни. Таким чином, у випадку з ранньофеодальними Францією, Німеччиною та Англією форма правління буде конкретизована у ранньофеодальну монархію, форма територіального устрою та тип державно-правового режиму – у складну систему сюзерено-васальних відносин, механізм державної влади – у двірцево-вотчинну систему управління і т.д. Порівняльний аналіз державно-правового устрою ранньофеодальних Франції, Німеччини та Англії по виділених та конкретизованих елементах призводить до наповнення їх конкретно-історичним змістом. Логічним завершенням порівняльно-історичного аналізу виступає синтез отриманих знань про кожний з виділених структурних елементів. Саме завдяки синтезуванню стає зрозумілим, чому Франція завершила період раннього феодалізму єдиною державою з укріпленою королівською владою, Німеччина – загальною децентралізованістю, а Англія – централізованою державою з надсильною королівською владою.

Великого значення у порівняльних дослідженнях з історико-правової тематики набувають і такі логічні методи як індукція та дедукція. Так, індукція полягає у тому, що загальний висновок робиться з окремих посилок; при цьому пізнання прямує від окремого та конкретного до загального. При дедукції навпаки окремий висновок робиться з загаль-

ного положення, а пізнання від загального повертається до одиничного, збагачуючи дослідника новими знаннями про це одиничне. Взагалі ж результат компаративного дослідження за своєю логічною природою, як правило, є неповною індукцією, тобто таким висновком, що отриманий в умовах відсутності відомостей про всі причинно-наслідкові зв'язки та характеристики порівнюваних державно-правових явищ та інститутів. Порівняно з індукцією дедукція відіграє більш допоміжну роль у історико-правових порівняннях і допомагає пояснити з точки зору загальних закономірностей державно-правового розвитку конкретні елементи порівняльного аналізу, а також отримані проміжні та остаточні результати.

Таким чином, наведений вище огляд основних логічних методів, що лежать в основі порівнянь з історії держави і права, свідчить про досить складну структуру компаративного дослідження. Ігнорування вченим-компаративістом логічних засад порівняльно-історичного аналізу здатне призвести до грубих помилок та значно викривити отримані результати. Лише досконале володіння всіма засобами наукового пізнання, включаючи логічні, забезпечує повне розкриття гносеологічних можливостей компаративного методу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев А. Н. Логические методы исследования // Исследование систем управления : учебный курс / А. Н. Алексеев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://e-college.ru/xbooks/xbook192/book/index/index.html?go=part-009*page.htm.
2. Бартон В. И. Сравнение как средство познания / В. И. Бартон. – Минск : Изд-во БГУ, 1978. – 128 с.
3. Бехруз Х. Порівняльне правознавство : підручник / Х. Бехруз. – Одеса : Фенікс, 2009. – 464 с.
4. Керимов Д. А. Методология права: Предмет, функции, проблемы философии права / Д. А. Керимов. – 6-е изд. – М. : Изд-во СГУ, 2011. – 521 с.
5. Ковалевский М. М. Историко-сравнительный метод в юриспруденции и приёмы изучения истории права / М. М. Ковалевский // Порівняльне правознавство: Антологія української компаративістики ХІХ-ХХ століть / за ред. О. В. Кресіна. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Вид-во «Логос», 2008. – Серія наукових видань «Енциклопедія порівняльного правознавства». – Вип. 5. – С. 112–127.
6. Ковальченко И. Д. Методы исторического исследования / И. Д. Ковальченко. – 2-е изд., доп. – М. : Наука, 2003. – 486 с.
7. Саидов А. Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности) : учебник / А. Х. Саидов ; под ред. В. А. Туманова. – М. : Юристъ, 2000. – 448 с.
8. Ситар І. М. Методологічні основи порівняльного правознавства : навч.-метод. посіб. / І. М. Ситар, О. Л. Чорнобай. – Львів : ЛьвДУВС, 2009. – 72 с.
9. Скакун О. Ф. Принцип единства логического и исторического методов в сравнительном правоведении : открытая лекция / О. Ф. Скакун. – Киев ; Симферополь : Ин-т государства и права им. В. М. Корецкого НАН Украины ; Изд-во «Логос», 2007. – Серия научно-методических изданий «Академия сравнительного правоведения». – Вип. 5. – 31 с.
10. Сырых В. М. Метод правовой науки: (Основные элементы, структура) / В. М. Сырых. – М. : Юрид. лит., 1980. – 176 с.
11. Тилле А. А. Сравнительный метод в юридических дисциплинах / А. А. Тилле, Г. В. Швеков. – Изд. 2-е, доп. и испр. – М. : Высшая шк., 1978. – 199 с.
12. Шигаль Д. А. Синхронне порівняння у дослідженні історії державно-правових явищ / Д. А. Шигаль // Теорія і практика правознавства. – 2011. – № 1.

13. Андреев И. Д. О методах научного познания / И. Д. Андреев. – М. : Изд-во «Наука», 1964. – 184 с.
14. Бабосов Е. М. Диалектика анализа и синтеза в научном познании / Е. М. Бабосов. –

- Минск : Изд-во Акад. наук БССР, 1963. – 350 с.
15. Михайлова И. Б. Методы и формы научного познания / И. Б. Михайлова. – М. : Изд-во «Мысль», 1968. – 112 с.

Шигаль Д. А. Логічні засади порівняльно-історичного методу у дослідженні історії державно-правових явищ / Д. А. Шигаль // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 790–794 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12sdadpj.pdf>

Розглянуто взаємозв'язок логічних методів і порівняльно-історичного методу під час компаративного аналізу з історико-правової тематики. Досліджено роль і значення, яку відіграють в порівняльно-історичному аналізі такі поширені логічні засоби наукового пізнання як порівняння, аналогія, аналіз і синтез, дедукція та індукція. Зроблено висновки про важливість врахування в ході компаративного дослідження логічних засад порівняльно-історичного методу.

***

Шигаль Д.А. Логические принципы сравнительно-исторического метода в исследовании истории государственного-правовых явлений

Рассмотрена взаимосвязь логических методов и сравнительно-исторического метода во время компаративного анализа по историко-правовой тематике. Исследована роль и значение, которую играют в сравнительно-историческом анализе такие распространенные логические средства научного познания как сравнения, аналогия, анализ и синтез, дедукция и индукция. Сделаны выводы о важности учета в ходе компаративного исследования логических принципов сравнительно-исторического метода.

***

Shigal' D.A. Logical Principles of Comparative-Historical Method in the Study of the History of State-Legal Phenomena

The interrelation of logical methods and comparative-historical method during the comparative analysis of historical and legal issues is made. The role and importance played in a comparative historical analysis of such common logic of scientific knowledge as a means of comparison, analogy, analysis and synthesis, deduction and induction. About the importance of accounting in the comparative study of logic the Principles of comparative-historical method Conclusions.